

Dodatak (147-180) je posljednje, šesto poglavlje ove knjige. Tu Paščenko u integralnoj verziji prenosi izvorni dokument koji je objavila Stranka prava u Zagrebu 1918. pod naslovom *Grozote u Odesi. Interpelacija zastupnika naroda dra. Aleksandra Horvata, staovljena u sjednici hrvatskog sabora od 6. srpnja 1918.* Ova interpelacija (zastupničko pitanje) koju je Horvat pročitao u Hrvatskom saboru navedenoga datuma, sastojala se od 16 tematskih cjelina i uglavnom govori o zločinima nad hrvatskim časnicima i vojnicima, zarobljenicima austro-ugarske vojske u Odesi, zapovjednom mjestu srpskog dobrovoljačkoga korpusa i okolnostima stvaranja te formacije na osnovi svjedočanstava pojedinaca, Hrvata, povratnika ili prebjega iz ruskog zarobljeništva. Interpelacija završava postavljanjem tri pitanja: je li hrvatskoj vladi poznato da su vojnici s hrvatskih područja, grčko-istočne vjeroispovijesti (kako stoji u originalu) činili u zajedništvu s češkim i srbijanskim vojnicima, zločine nad Hrvatima prilikom formiranja korpusa; hoće li hrvatska vlada službenim putem zatražiti objašnjenje i dodatne informacije o tim događajima kod vojnih vlasti i hoće li hrvatska vlada, u povodu toga, obavijestiti o tome ministarstvo vanjskih poslova kako bi se prema pravilima međunarodnog ratnog prava koja se odnose na ratne zarobljenike, u krajnjoj liniji, pomoglo ovim vojnicima?

U *Zaključku* (181-182) Paščenko kronološki sažima izloženi sadržaj knjige s posebnim osvrtom na tragične sudbine hrvatskih vojnika na Istočnome bojištu, što u ratnim zbivanjima što u zarobljeništvu.

Knjiga završava popisom izdanja biblioteke *Ucrainiana Croatica* (183-184).

Knjiga profesora Paščenkova vrijedan je prinos hrvatskoj historiografiji o Prvom svjetskom ratu iz humanitarnog aspekta jer su u njoj navedeni brojni lokaliteti grobišta, kretanja i stradanja vojnika koji su sudjelovali u ratnim operacijama Istočnoga bojišta. Premda će na prvi pogled povjesničaru biti čudno što nema navedenih izvora, bogat spisak inozemne recentne i već otprije objavljene literature, uz radove hrvatskih povjesničara pukovnika Nikole Tominca i dr. sc. Violete Herman Kaurić, uvelike kompenzira taj, uvjetno rečeno, nedostatak i nudi dobru osnovu povjesničaru u pronalaženju izvora za vlastita istraživanja. Zaključno, knjigu se preporuča pročitati ne samo povjesničarima specijalistima za proučavanje Prvog svjetskog rata već i zainteresiranim čitateljima, koji bi u navodima pojedinih postrojbi, lokaliteta i imena osoba mogli pronaći informaciju o svojim precima, sudionicima tih velikih svjetskih zbivanja. U tome smislu, knjiga zasigurno pomaže čuvanju kolektivne memorije na traumu Prvog svjetskog rata hrvatskoga naroda.

Filip Katanić

Neue Wege der Frühmittelalterforschung. Bilanz und Perspektiven, ur. Walter Pohl – Maximilian Diesenberger – Bernhard Zeller, *Forschungen zur Geschichte des Mittelalters*, sv. 22, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2018., 467 str.

U seriji *Forschungen zur Geschichte des Mittelalters* bečkog Instituta za istraživanje srednjega vijeka, 2018. je godine objavljen i 22. svezak, koncipiran kao rekapitulacija aktualnog stanja te skiciranje mogućih budućih pravaca u proučavanju ranog srednjovjekovlja. Sadrži 23 članka redom eminentnih autorica i autora, kojima se pokrivaju vrlo raznorodne teme.

Ovaj svezak proizašao je iz istoimenog okruglog stola održanog 2014. godine u povodu 80. rođendana Herwiga Wolframa, začetnika tzv. *bečke škole* istraživanja ranoga srednjeg vijeka.

Wolfram je tijekom mnogih desetljeća svog istraživačkog rada pristupao brojnim pitanjima, među kojima se svakako ističu pitanja etnogeneze, a upravo je toj problematici posvećen prvi rad, članak Waltera Pohla pod naslovom *Von der Ethnogenese zur Identitätsforschung* (9-34). Kako sam autor navodi, osnovna mu je namjera dati pregled više od pola stoljeća istraživanja etničkih procesa u kasnoj antici i ranome srednjem vijeku. Počinje s kritičkim sagledavanjem kapitalnog djela R. Wenskusa i njegova utjecaja, a potom se okreće H. Wolframu i konceptu etnogeneze. Kroz osvrt na Wolframova djela, ali i temeljito sučeljavanje s brojnim suprotstavljenim mišljenjima i kritikama (poput onih W. Goffarta, A. Gilletta i drugih) pokazuje se važnost koju ovaj koncept, uz bitne modifikacije koje je doživio kroz desetljeća, i dalje ima u istraživanju ranosrednjovjekovnih etniciteta.

Pitanjima identiteta bavi se i Patrick J. Geary u radu *Political Identity, Ethnic Identity, Genetic Identity: The Dangers of Conceptual Confusion* (35-41). U prvom dijelu iznosi pregled povijesti upotrebe pojma identiteta, baveći se pitanjima njegova značenja i nerijetko isticanih problematičnosti. U drugome se pak okreće istraživanjima identiteta u kontekstu povijesti, ali i arheologiji i genetici, pri čemu upozorava na njihova ograničenja. Naposljetku Geary ipak zaključuje kako pojam identiteta ne treba napustiti, ali da trebamo uvijek biti svjesni onoga što činimo kad ga koristimo, odnosno kako ga koristimo.

Evangelos Chrysos za polazište svoga rada *Haben die Barbaren die Nationalgötter Griechenlands zerstört?* (43-58) uzima nedavno objavljen članak C. Bourasa, u kojem je obnovljena ranija teza da su Alarik i Vizigoti pri pohodu Grčkom 396. za cilj imali i Atenu te da su tada uništili Akropolu – namjerno zapalili Partenon i oštetili većinu metopa te nekoliko skulptura. Autor se fokusira na pisane izvore, ponajviše Klaudija Klaudijana i Zosima, detaljno raspravljajući o širem kontekstu prisutnosti Gota u Grčkoj krajem 4. stoljeća. Također se osvrće i na rezultate arheoloških istraživanja, ali i početke historiografskih narativa o Gotima kao uništavaocima antičke Grčke još od ranog 19. stoljeća. Uzimajući sve navedeno u obzir, Chrysos izvodi sasvim drugačije i puno suzdržanije zaključke o posljedicama tamošnjega Alarikova djelovanja.

U kraćem tekstu pod naslovom *Herrschaftsanerkennung und Nachfolgesicherung im 5. und 6. Jahrhundert am Beispiel der Adoptio per arma* (59-64), Andreas Schwarz raspravlja o običaju *adoptio per arma*, korištenome rijetko i u specifičnim slučajevima, kako među vladarima germanskih skupina, tako i prvenstveno u odnosu Istočnoga Rimskog Carstva prema njegovim federatima. U fokusu je nekoliko primjera vezanih uz ostrogotskog kralja Teoderika Velikog i bizantske careve Zenona te Justina II., no autor navodi i druge slučajeve te ističe važnost ovog običaja i ceremonijalnih tradicija koje ga prate za kasnije srednjovjekovno viteštvo.

Ian Wood se u radu pod naslovom *A Byzantine Commonwealth, 476 – 553* (65-74) posvećuje razdoblju u kojem su odnosi Bizanta i zapadnih dijelova Mediterana i kontinentalne Europe prilično slabo dokumentirani u odnosu na vrijeme Justinijanove rekonkviste (nejasno je, k tome, zašto je u naslovu rada 553., budući da autor u tekstu u pravilu ne zalazi iza 533.). No, detaljnom analizom izvora i njihovim postavljanjem u kontekst cjelokupnih odnosa Bizanta prema tome području umjesto prema pojedinačnim kraljevstvima autor otkriva vrlo zanimljivu sliku. Odnosno, kako sam ističe, vrijeme u kojem su carevi birali kojeg će od tamošnjih kraljeva (burgundskog, ostrogotskog ili primjerice vandalskog) u kojem periodu više favorizirati, pri čemu je dodjeljivanje službenih titula igralo važnu ulogu. Zbog takve aktivne i uvelike inkluzivne politike prema Zapadu, Wood smatra kako se i na ovaj period može vrlo dobro primijeniti pojam bizantskoga *commonwealtha*.

Titule igraju važnu ulogu i u radu Rolanda Steinachera, *Die Vandalen. Skythen, Goten oder Römer? Anmerkungen und Überlegungen zum vandalischen Königstitel rex Vandalorum et Alanorum (75-92)*. Autor polazi od tzv. Gelimerovog srebrnog pladnja i na njemu zabilježene titulacije ovog vladara kao "kralja Vandala i Alana", koja je relativno rijetka, budući da su vandalski kraljevi, kao i njihovi suvremenici u Hispaniji ili Italiji, najčešće koristili jednostavne titule *dominus* ili *rex*, bez gentilne oznake. Potom raspravlja o Teofanovu nazivanju Gajzerika "kraljem kopna i mora", što dovodi u vezu s biblijskom i uopće istočnjačkom terminologijom moći, dok je posljednji dio rada posvećen značenju upotrebe gentilnih oznaka u titulama vandalskih kraljeva, poglavito u kontekstu tadašnjih odnosa moći na području Mediterana.

Slijedi najopsežniji tekst u zborniku, rad Stefana Esdersa *Kingdoms of the Empire, AD 608–616. Mediterrane Konnektivität, Synchronität und Kausalität als analytisches und darstellerisches Problem der Frühmittelalterforschung (93-135)*. Autor iznosi prijedlog pristupa odnosu (istočno)rimskog imperija i novih kraljevstava na Zapadu kojim nastoji istražiti njihovu ovisnost prema Carstvu, međusobne poveznice i dinamiku odnosa. Pod pojmom *Konnektivität* podrazumijeva mnogostrukost komunikacijskih veza političkog, privrednog, religijskog i kulturnog spektra, kako bi se izbjeglo njihovo segmentiranje na navedena područja. *Synchronität* se pak odnosi na sagledavanje različitih događaja u široj perspektivi, kako geografski, tako i u različitim aspektima tadašnjih društava, ali unutar kratkog vremenskog raspona. Istovremenost mnogih događaja uzrokovanih faktorima obuhvaćenima pojmom konektiviteta autor ne smatra slučajnom, nego ishodom uzročno-posljedičnog slijeda na prostoru nekadašnjeg Rimskog Carstva, čija umreženost spaja povijesne procese na različitim i udaljenim područjima. Takav *Kausalität* bi bio treći element, nužan za njihovo potpuno razumijevanje. Ovakav pristup autor potom demonstrira analizom prioda od 608. do 616. godine na prostoru od zapadne Europe do Bliskog Istoka.

Prvi arheološki prilog u svesku jest rad Volkera Bierbrauera naslovljen *Anmerkungen zur Aussagekraft paariger Schulterfibeln im östlichen Barbaricum (4. bis 7. Jahrhundert) (137-185)*. Autorovo polazište jest monografija Ph. von Rummela iz 2007., *Habitus barbarus. Kleidung und Repräsentation spätantiker Eliten im 4. und 5. Jahrhundert*, i tamo iznesena tumačenja o nošenju prvenstvo dviju fibula na ramenima kao socijalnoj distinkciji, a ne elementu kakve konzervativne plemenske/narodne nošnje. Bierbrauer se prvo osvrće na funkciju ovih fibula, a potom donosi analizu grobnih nalaza iz različitih nekropola, od kasnorimskih u Galiji i sjevernoj Italiji, do lokaliteta izvan istočnih granica Carstva koji se pripisuju tzv. kulturi Černjahov-Sântana de Mureș, pa i dalje. Ponajviše na temelju potonjih nalaza osporava von Rummelove interpretacije, smatrajući kako bar na tom području nošenje dviju uparenih fibula na ramenima jest bilo i element konzervativne nošnje.

Hans-Werner Goetz pak u radu *Wer sind eigentlich die Barbaren in den Barbarenreich? Zu Kontinuität und Wandel des Barbarenkonzepts in der fränkischen Historiographie (187-200)* razmatra pojam i koncept "Barbara". Nakon osvrta na značenje i upotrebu pojma kod kasnoantičkih pisaca fokusira se na njihovu upotrebu od strane autora unutar Franačkog Kraljevstva, kako romanskih, tako i germanskih. Pokazuje se da pojam i kroz rani srednji vijek uvelike zadržava svoje tradicionalne karakteristike prisutne još od antičkog doba, no uz proširenu religijsku dimenziju (poganski barbari naspram kršćanima). Također, nisu barbarima označavani samo neprijateljski susjedi, nego su to mogli biti i pripadnici vlastitog "naroda".

Djelima franačkih kroničara bavi se i Helmut Reimitz, koji u prilogu *Die Franken und ihre Geschichten (201-216)* polazi osobito od Wolframovih zaključaka o titulaciji vladara u kontekstu legitimacije vlasti, fokusirajući se na djela Grgura iz Toursa te Fredegara. Uočavajući

izostavljanje gentilne oznake u titulaciji merovinških vladara prije kasnog 6. stoljeća, autor detaljno obrazlaže kontekst tada sve većeg značenja franačkog identiteta i njegove apropijacije od strane suvremenika unutar merovinškoga kraljevstva. Kako se slika o Francima mijenja unutar kraljevstva, a još više izvan njega, i njihovo se ime sve više prihvaća i koristi u kontekstu političke i društvene integracije.

Slijede dva rada na engleskom jeziku, kojima ujedno započinje i karolinški dio sveska. Prvi je naslovljen *Ancient History at Carolingian Tours (217-224)*, u kojemu se Rosamund McKitterick bavi pitanjem razumijevanja antičkih tekstova od strane ranosrednjovjekovnih pisaca i publike, odnosno pitanjem kako su ti tekstovi mogli biti čitani i kakve su učinke mogli imati na razumijevanje suvremene politike. U tome svjetlu detaljno analizira kodeks Voss. Lat. Q 20, pohranjen u sveučilišnoj knjižnici u Leidenu. Kodeks je nastao u Toursu, većinom u drugoj i trećoj četvrtini 9. stoljeća te sadrži Rufov *Povijest Aleksandra Velikoga*, ali i niz drugih tekstova, ponajviše o Aleksandru, a koji su mogli služiti kao egzemplari za nekog karolinškog sekularnog vođu.

Janet L. Nelson pak u raspravi *Staging integration in Bavaria, 791-793 (225-237)* analizira nekoliko javnih iskaza moći od strane Karla Velikoga u Regensburgu, ključnih u procesu integracije Bavorske unutar Franačkog Kraljevstva. Dijeli ih na pet, uvjetno rečeno, činova – od litanija 791. vezanih uz pohod protiv Avara, preko koncila i osude adopcionističke hereze, osujećivanja Pipinove urote, nagrađivanja vjernih podanika, pa do velikog projekta gradnje kanala koji bi u konačnici povezo Rajnu i Dunav.

Bavarskim prostorom se bavi i Maximilian Diesenberger u radu *Drei Aspekte räumlicher Ordnungsvorstellungen in Bayern um 800 (239-252)*. Autor kroz analizu triju rukopisa (salzburški rukopis *Notitia Galliarum*; rukopis *Wessobrunnske molitve*; nastavak *Vitae Haimhramni*) istražuje kako su i zašto njihovi autori koristili različite prostorne organizacijske modele, odnosno kako su se kroz pretrađivanje i dopune ranijih tekstova objašnjavali i legitimirali njima suvremeni prostorni, crkveni i politički odnosi.

Slijedi pomalo neuobičajeno kolektivni rad sedmorice autora, *Karl der Große und seine Vision – Archäologische und historische Schlaglichter (253-277)*, u kojemu obrađuju individualne teme povezane glavnom niti vodiljom, Karlovom vizijom carstva. Dominik Heher tako preispituje diplomatske odnose Karla s jeruzalemskim patrijarhom oko 800. godine u širem kontekstu njegovih odnosa s Bliskim Istokom, a nešto kasnije izlaže i sažeti pregled odnosa Franaka i Bizanta na Jadranu do Aachenskog mira 812. Jérémie Chameroy pak analizira Karlov zlatnik pronađen u Ingelheimu, na kojemu je vladarev portret, svakako s jasnom namjerom, prikazan u maniri kasnoantičkih carskih portreta na novcu. Peter Ettl, Lukas Werther i Falko Daim u zajedničkoj sekciji ukratko predstavljaju rezultate interdisciplinarnog projekta *Fossa Carolina*, kojim se istražuje već spomenuti kanal koji je trebao povezati Rajnu i Dunav u jedinstveni plovni put. F. Daim, Stefan Albrecht i Péter Prohászka se bave franačkim osvajanjem Panonije i jednom zanimljivom srebrnom kutijicom, koju povezuju s plijenom kojega su Franci osvojili uništivši avarski hring. Uzevši sve u obzir, autori zaključuju kako je Karlo Veliki doista imao vrlo jasnu viziju sebe kao novoga rimskog cara, moguće i po uzoru na Konstantina Velikoga.

David Ganz u kraćem radu *Charlemagne in the margin: a new testimony to his reputation from a Carolingian schoolroom (279-286)* obrazlaže važnost Vergilija za karolinške pisce i čitatelje. Među ostalim, njegova su djela nudila bogat uvid u jedan sasvim drugačiji, nekršćanski svijet. Glose koje se nalaze u sačuvanim rukopisima omogućavaju pak da bar donekle shvatimo kako su ga tadašnji čitatelji razumjevali, tumačili i prilagođavali svome vremenu. Ganz se osobito detaljno bavi rukopisom Valenciennes BM 407, iz kojega u potpunosti reproducira glose karolinških autora.

Odnos jednog karolinškog autora prema kasnoantičkim, ali i njemu nešto recentnijim autorima, u fokusu je i rada Richarda Corradinija *Wissenschaft und Zeitdiagnose. Zur Transformation antiken Wissens in Walahfrid Strabos Vademecum (287-307)*. Autor temeljito analizira Walahfridov kompendij sastavljen tijekom druge četvrtine 9. stoljeća, koji se čuva kao rukopis u knjižnici samostana u Sankt Gallenu (Cod. Sangall. 878). U njemu pisac donosi tekstove o sedam slobodnih vještina, ali i drugim disciplinama. Walahfrid gradi na djelima i spoznajama ranijih autora, koje osvježuje i sistematizira u svrhu stvaranja temelja za karolinška reformska nastojanja. Poeziju, povijest i kozmologiju koristi kao instrumente za razumijevanje Božjega poretka u tada suvremenoj interpretaciji, što je imalo osobitu ulogu u kriznim desetljećima vladavine Ludovika Pobožnog.

Wolfgang Haubrichs donosi onomastički prilog pod naslovom *Romanische, langobardische, transalpine und hybride Personennamen im regnum Italiae des 9. Jahrhunderts. Onomastische und historische Reflexionen zu oberitalienischen Namenbeständen (309-322)*. Autorovo osnovno polazište jest lista zakletve iz samostana sv. Pavla u Lavanttalu iz prve polovine 9. stoljeća, s navedenih 179 osobnih imena među kojima prevladavaju germanska imena. Autor ih uspoređuje s drugim suvremenim izvorima s prostora od Pentapolisa i Toskane do Padske doline, kako bi istražio promjene u korpusu imena i poblize ih datirao.

Imenima i nazivima, ali u slavenskome kontekstu, bavi se i Christian Lübke u radu *Sprache als Quelle historischer Forschung. Überlegungen zur Aneignung des Raumes in der slavischen Frühgeschichte (323-337)*. Jezične tragove autor osobito koristi za raspravu o pitanjima percepcije vlastitog prostora na slavenskim područjima i konstituiranja toga prostora putem društvenog djelovanja. Na taj su način nastajali naseljeni krajolici u kojima su se razvijale i konsolidirale političke jedinice. Takva istraživanja su naročito proširena kroz tzv. *spatial turn* tijekom posljednjih dvadesetak godina, no u slavenskom kontekstu možda nešto manje prisutna, pa Lübke nastoji iznijeti prijedloge za buduće opširnije studije.

Drugi slavenski prilog jest rad Petera Štiha *Als die Kirche Slawisch zu sprechen begann. Zu den Hintergründen der Christianisierung in Karantanien und Pannonien (339-356)*. Kako autor ističe, pokršćavanje Karantanaca bilo je za zapadnu Crkvu prvo pokršćavanje neke slavenske skupine i stoga u mnogočemu pionirsko pa i eksperimentalno. Nužno je bilo za početak preći jezičnu barijeru i bez ranijih uzora stvoriti prvu slavensku kršćansku terminologiju, a uz to je slijedio i čitav niz društvenih promjena. U radu se stoga istražuju teme od odnosa gentilnih vjerovanja i kršćanstva, preko pitanja početaka domaće pismenosti, do odnosa moći. Osim promjene sustava vjerovanja, za pojedine Karantance i njihove zajednice pokršćavanje je značilo legitimaciju od strane franačkih vladara i omogućavalo integraciju u društvo u kojem su kršćanske i crkvene norme bile temelj odnosa, odnosno potpuno uklapanje u karolinški svijet.

Svečani titular ovoga sveska, Herwig Wolfram, razrađuje problematiku preobrazbe karolinškog svijeta u raspravi *Die Umgestaltung der karolingischen Welt (357-372)*. Kako sam naglašava, ta tematika nije nova i mnogi su se njome bavili posljednjih desetljeća u različitim aspektima. Wolfram tim studijama dodaje pitanja o vremenu u kojemu se mogu nazrijeti začeci transformacije (svakako već u ranom 9. stoljeću), kao i o percepciji suvremenika koji su ju proživljavali. Osvjetljava ih kroz osvrte na strukturu Carstva, preobrazbu i napuštanje franačkog identiteta, insignije i ceremonije te transpersonalnost Carstva.

Bernhard Zeller u radu *Nach 887/888: Herrscherbilder und Herrschaftskonzeptionen in der sogenannten Collectio Sangallensis (373-382)* prvo sažeto iznosi dosadašnja historiografska promišljanja i vlastite poglede o pitanju nastanka, autorstva i datacije kasnokatoličke zbirke

formulara najpoznatije kao *Collectio Sangallensis*. Potom detaljnije obrađuje one dijelove koji sadrže formulare vladarskih isprava i koje dovodi u vezu s najvažnijim političkim događanjima u vrijeme njezina nastanka (svrgnuće i smrt Karla III.; Arnulfovi postupci prema alamanškim velikašima i klericima te pobuna protiv njega).

Istim periodom započinje i tema rada Antona Scharera, *Die Salbung bei den ostfränkischen Königen. Ein Versuch* (383-390), koji se kritički osvrće na poprilično uvriježeno mišljenje ranije historiografije kako kod istočnofranačkih kraljeva nije postojala duga tradicija službenog vladarskog pomazanja barem prije Konrada I. Oslanjajući se na noviju studiju E. Goldberga, autor iznosi argumentaciju u prilog suprotnoga mišljenja, pokazujući da su raniji kraljevi, od Ludovika Njemačkoga nadalje, bili pomazivani, makar sama ceremonija nije uvijek bila u prvom planu.

Pomazanje vladara je u fokusu i Martine Pippal u posljednjem radu ovoga sveska, *Zur Verortbarkeit der Herrschersalbung im Referenzrahmen 'erstes Testament'. Ein Diskussionsbeitrag* (391-398). Autorica, međutim, pristupa temi iz povijesnoumjetničke perspektive te, pozivajući se ponajviše na najistaknutije suvremene likovne primjere, ukratko obrađuje pojedine elemente ceremonije pomazanja kojima su otonski i salijski vladari povezivani s važnim starozavjetnim ličnostima poput Arona ili Mojsija.

Brojni prilozi u ovome svesku obrađuju raznoliku problematiku europskoga ranog srednjovjekovlja. Svi se autori temama svojih radova neizostavno izravno referiraju na Herwiga Wolframa i neka od djela iz njegove iznimno bogate višedesetljetne karijere, kojima je često doista trasirao nove pravce istraživanja. Time odlično oslikavaju širinu djelovanja ovog velikog povjesničara dok sami uspješno slijede njegovim putem, mnogi k tome dodatno pomičući spoznaje suvremene medievistike.

Goran Bilogrivić

The End of the World in Medieval Thought and Spirituality, ur. Eric Knibbs – Jessica A. Boon – Erica Gelser, Palgrave Macmillan, London 2019., 380 str.

Sve više znanstvenih radova pokazuje kako su ljudi bili konstantno zaokupljeni s idejom Kraja svijeta: pokušavali su taj problem razmotriti kroz teologiju, znanost, politiku i druge discipline. Časteći profesorice E. Ann Matter i promišljajući njezine brojne istraživačke interese, autori priloga u ovom dobro napisanom zborniku slijede isti interdisciplinarni trend, ali također pokušavaju i da Apokalipsu i Eshaton predstave u širokom geografskom, kronološkom i konfesionalnom rasponu. Iako ova zbirka rasprava nemože služiti kao sveobuhvatni priručnik o Kraju vremena zbog svoje sveopće širine, njegovi autori uspješno su ponudili prikaz znanstvenog dijaloga koji pokazuje kako je strah od posljednjih stvari oblikovao kulturni i duhovni život u kasnoj Antici, srednjem vijeku i ranom novom vijeku. Kao rezultat, ovih jedanaest studija slučaja nadopunjuju recentni *A Companion to the Premodern Apocalypse* (2016.) Michaela A. Ryana na magistralan način.

Urednici su svezak podijelili ne kronološki nego tematski, prema poljima ekspertize autora: prvi dio (16-89) proučava Apokalipsu kroz očiste rodne povijesti, drugi dio (92-223) je posvećen pitanjima teologije i biblijske egzegeze, a treći dio (226-338) je analizira u političkom,